

EEN OORLOG TEGEN HET RELIGIEUZE

Jacques De Visscher

Deze beschouwingen van Simone Weil reiken verder dan de historische context van de Tweede Wereldoorlog die aan de gang was toen de Franse filosofe ze in ballingschap schreef. Een aantal ervan blijft voor onze tijd van toepassing en is dus prospectief en vruchtbaar. Uit de gamma van thema's kies ik haar bedenking dat de idolatrie (afgoderij) een methode is om zich van het onbehaaglijke gevoel van de strijd tussen goed en kwaad te ontdoen. Die methode is niet alleen eigen aan het fascisme, de socialismen van haar tijd, nazisme en Sovjet-communisme dat ook in Frankrijk een lange tijd veel navolgers heeft gekend, maar is eveneens aanwezig in het prestatietravailleisme dat Weil zelf in het bedrijfsleven aan den lijve heeft ondervonden – ze verrichtte immers in 1934-35 in een aantal bedrijven ongeschoolde handenarbeid aan de lopende band. In deze afgoderijen is er geen kwaad meer, of beter: meent 'men' het kwaad te kunnen uitschakelen. Zowel de fascismen en de socialismen als de prestatie-economismen kennen, zoals de religies, de oorzaak van en tegelijk de remedie tegen kwaad en onheil. Al wordt hij niet met name genoemd, maar de duivel is dan ver weg – hij mag alleen niet terugkomen. Hoe dan ook, 'men' weet hoe het kwaad militair, politieel of wetenschappelijk te bestrijden en men weet met welke procedures de terugkomst van de duivel bijzonder moeilijk te maken.

Er zijn natuurlijk nog andere vormen van afgoderij die, zoals de reeds genoemde, om de strijd tussen goed en kwaad strategisch op te heffen, vormelijke gelijkenissen met de religieuze verering vertonen, met name de cultus van het demonstratieve doen, hebben, kunnen en willen. Exemplarische uitbeeldingen van zulke manifestaties zijn Leni Riefenstahls films *Triumph des Willens* (over Hitlers partijfeest in Nuerenberg, 1934) en *Olympia* (over de Olympische Spelen in Berlijn 1936) – exemplarisch, want ze kregen navolging: niet alleen bij andere totalitaire regimes, maar ook in maatschappijen die zich democratisch en/of liberaal noemen en die in de militaire discipline een model voor de economische utiliteit en welvaart projecteren. Die cultus uit zich in het beoefenen van de wilskracht en in de zelfvervulling. Zowel het werken aan het lenige en mooie lichaam, dat geen tekenen van 'ouder worden' mag vertonen, als de realisatie van monumentale bouwprojecten of van riante villawijken zijn hiervan voorbeelden. Prestige bereiken we in de mentale sfeer telkens we overwinningen halen in de strijd om de vrijheid en in het behoud van de vrijheid. Werkelijk *vrijblijvend* zijn we echter als we, zonder vernederende verplichtingen, ons handelen en verlangen belangrijker gaan vinden dan het bereiken van het bekritiseerbare doel, als we de

weg interessanter achten als het aankomen ter bestemming. Dat is het activisme, het doordrammen. *Homo ludens* zonder veel verantwoordelijkheden moet in dit licht een haalbare utopie zijn. Tot deze sfeer behoort trouwens ook het gesacraliseerde recht op zelfbeschikking.

Voor Simone Weil is de idolatrie geen authentieke religie. Zij sluit zich aan bij de Decaloog die al drieduizendvijfhonderd jaar de joodse wijsheid oriënteert (*Exodus* 20: 2-17, *Deuteronomium* 5:7-21), die past bij de Helleense kritiek op de mateloosheid en de overmoed en die wortel heeft geschoten in het christelijke geestesleven en zijn spiritualiteit van de samaritaanse naastenliefde. Zonder deze inspiratie kunnen we ons de Europese beschaving niet voorstellen, al poogt een militant atheïstisch getint antihumanisme met sciëntistische pretenties via een misvorming van de *Aufklärungsgedachte* dit geestesleven te deconstrueren, uit te hollen of te ridiculiseren. Waarom?

Simone Weil is uiteraard niet de eerste die de idolatrie op de korrel neemt. Ook gaat het in haar tekst niet eenvoudigweg om een afkeuring. De kritiek heeft op het oog wat verloren gaat als we ons door een kinderlijke mateloze zelfoverschatting laten verleiden. Ja, eigenlijk als we ons gedragen als het vijfjarige jongetje dat, als een Macbeth, zijn moed zover mogelijk wil opschroeven (*screw your courage to the sticking-place*, lezen we bij Shakespeare), om hoog in een boom uit te schreeuwen dat hij de sterkste man is van de hele wereld, maar even later naar de hand van zijn vader grijpt als hij op straat een grote witte hond op zich ziet afstormen. Weil citeert een affiche uit de Franse oorlogspropaganda met een tekst die zo had kunnen komen uit de mond van het genoemde kind dat hoog van de toren blaast: 'Wij zullen overwinnen omdat wij de sterksten zijn'. Ook de bluffende held uit de Shakespearetragedie schreeuwt uit: 'Niemand uit een vrouw geboren kan Macbeth verslaan'. Weil voegt er wat overhaast aan toe dat deze uitspraak de domste is die in deze oorlog werd gezegd. Wie echter wat vertrouwd is met de retoriek van het partijpolitieke en syndicalistische leven, herkent heel gemakkelijk zo'n grootspraak. De oorlog van politici en vakbondsleiders, niet zelden verheven tot een heilige oorlog, is er een om de machtsaanspraken van de tegenstrevers maximaal in te perken en om de belangen van de andere partijen zoveel mogelijk te schaden. Despotische regimes voeren zo'n strijd en schakelen volksvijandige krachten, die wel eens de democratie of de 'authentieke nationale waarden' zouden kunnen bedreigen, meedogenloos uit. In de meeste westerse staten beperkt die heilige strijd zich tot dreigen, schelden en schimpen in de Kamer van volksvertegenwoordigers en in de disputen in de media. Het doel is altijd opnieuw overweldigen om, vaak koste wat het kost, bij verkiezingen een meerderheid te halen en om het beleid van de wetgevende en uitvoerend macht naar eigen hand te zetten en om zelfs in die zin de rechterlijke macht te beïnvloeden. Hoe stiller de stem van de minderheid, hoe beter. Hoffelijkheid is slechts de houding van zwakkelingen.

Welke religies heeft Simone Weil op het oog? Er is religie en misbruikte religie. Wordt elke religiositeit misbruikt? We hoeven niet te generaliseren. Het

religieuze is in beginsel wat mensen verbindt en voor mensen tegelijk zin onthult tegen de achtergrond en de inspiratie van het goddelijke, het heilige, het Transcendente. In min of meerdere mate is er een mystieke dimensie die zich manifesteert in het besef dat we gegrepen worden in deze verbondenheid met wat *is* en wat tegelijk absoluut enigmatisch blijft, *Mysterie*. Het religieuze is als dusdanig niet gewelddadig jegens de ander, maar vooreerst passief door de ontvankelijkheid en openheid voor wat ons tegemoetkomt en wat ons in gemeenschap verheft. Er is aanvaarding en gelatenheid, toewijding en zorg, onbaatzuchtigheid en onvoorwaardelijkheid, want in de geest van het religieuze zijn zelfbepaling en zelfbeschikking al te aanmatigend, illusoire denkbeelden. Schoolvoorbeelden van het denkbeeldige dat haaks staat op het religieuze vinden we in Cervantes' *DonQuichotte* en (nogmaals) in Shakespeares *Macbeth* – eigenlijk verplichte lectuur voor al wie zich voorhoudt een beslissende rol te kunnen/mogen spelen in het artistieke, maatschappelijke en politieke leven.

Weil lijkt overtuigd dat het leven van een heel volk doordrongen kan zijn van een religie die volledig op de mystiek is georiënteerd. Alleen door zo'n oriëntatie kan de religie – de ware religie – zich van de idolatrie onderscheiden en zouden de onderworpen landen of volkeren zich bovendien kunnen verzetten tegen de overwinnaars en veroveraars. De oproep van Gandhi is niet ver weg. Weil presenteert dit als een waar geloof, *une véritable foi*, dat in de beoefening van de geestelijke armoede opweegt tegen de beloften van kleding, voedsel of riant productiecijfers, aangeboden door de overheersende overheden die aanspraak maken op het monopolie van fysiek en mentaal geweld en macht.

Het religieuze verzet van Weil staat dus haaks op de pretenties van leiders, ook van de religieuze leiders die oordelen dat hun geweld gerechtvaardigd kan zijn. Geeft religie als dusdanig daartoe aanleiding? Kijken we naar de geschiedenis van talrijke godsdiensten, dan vertellen we niets nieuws: religieuze leiders, niet zelden verbonden met wereldlijke vorsten, motiveren moeiteloos het gebruik van geweld in de overtuiging dat zij het (ketterse) kwaad, vaak in de gestalte van andere, concurrerende godsdiensten, kunnen verdrijven en dat ze de listen van de duivel kunnen ontkrachten of ontmaskeren. Joden en christenen hebben alweer geen monopolie in deze ijver, ze imiteerden al eerder de machtige Egyptische en Mesopotaamse priesterkasten en de theocratieën. Vandaag worden we herinnerd aan de tegenstelling tussen de moslims voor wie de Jihad een innerlijke strijd is die vrome lieden voeren om rein te blijven leven, en de moslims die strijdend de wereld rondom zich willen zuiveren van onreine honden. Deze tweede strekking schrikt er niet voor terug het mes te trekken om de kelen van de ketterse vijanden te oversnijden. Nu, de beide strekkingen weten zich geïnspireerd.

Inspiratie op zich volstaat niet. Lenin en Mao waren wellicht ook geïnspireerd. Weil verwijst in haar tijd naar Hitler: hij zou ons leren dat de politiek die echt realistisch is (*la politique vraiment réaliste*), eerst en vooral rekening houdt met denkbeelden (*pensées*). De inspiratie. Maar zij ziet een groot

onderscheid, zoals bij zijn tijdgenoten, Lenin en Mao, komt het er bij Hitler op aan massa's te mobiliseren en als deeg te bewerken. Daartegenover mikt Simone Weil op de gist – haar metafoer voor de inspiratie van het goede, de inspiratie tot de geestelijke armoede die het geweld ontmoedigt.

Hier absolute helderheid bieden is onmogelijk als we naar de rituele praktijken kijken. Bij de collectieve belevingen en vormgeving van het religieuze horen meestal rituelen. De godsdienstfenomenologie beschrijft drie grote momenten in het rituele gedrag. Er is vooreerst de vrijmaking of reiniging van wie aan de liturgie of ceremoniële uiting van het religieuze gestalte wil geven: men onthecht of wast zich, men belijdt z'n zonden, men maakt zich vrij van alles wat het inzicht zou kunnen belemmeren, men bereidt zich voor op het tweede moment van de ritus, de inspirerende boodschap of leer die de zin van het bestaan verheldert. Daarop volgt het derde moment: het feest van de dankbaarheid voor de herwonnen convivialiteit of eenheid en verbondenheid met het Hogere in de gelovige gemeenschap waarin iedereen zijn eigenmachtigheid ondergeschikt maakt aan de eenheid. In die zin heeft het ritueel strikt genomen niets van doen met geweld, haat of macht.

We kennen echter het gezegde: *Perversio optimi pessima est* (het bederf van het beste brengt het slechtste voort). Er zijn begeleiders van het ritueel die als strenge bemoeizuchtige toezichthouders het niet kunnen laten te controleren of de gelovigen zich wel echt onthecht hebben, zich voldoende hebben gereinigd van alles wat maar enigszins de ontvankelijkheid van de leer en de bereidheid volwaardig deelgenoot te zijn van de gemeenschap zou kunnen beletten. De stap naar het gewelddadige zuiveren is gauw gezet. Vroomheid maakt plaats voor haat. Kettters worden gefolterd om te bekennen hoe zondig ze zijn, naar de brandstapel verwezen of naar strafkampen waar ze, eens heropgevoed, tot inzicht komen. Dit lijkt van alle tijden.

Niet elke religiositeit houdt van een intensief ritueel leven. Enerzijds trachten sommige religieuze gemeenschappen hun samenhang te bevestigen met een uitgebreid stelsel van zuiverende maatregelen, men leze het Bijbelse *Leviticus*boek. Anderzijds zijn er religieuze gelovigen die zich tot een uiterste minimum aan rituelen beperken, hun geloofsbelijdenis voor zich houden of slechts aan intimi bekend maken. Ze laten het kerkbezoek of welke openbare verering ook en bovendien onthouden ze zich van welke apologetische of theologische toelichting – *Sola fide*, alleen het Geloof is van tel, met de implicatie dat men alles vermijdt wat tegen dit Geloof ingaat. Voor dit fideïsme betekent de institutionalisering een bedreiging, want in een instituut wil men vastleggen wat niet vast te leggen is, om dan nog te zwijgen over klerikale autoriteiten die zich met het innerlijke leven willen inlaten. Dit laatste was trouwens een van de bezwaren van Simone Weil om haar christelijk-mystiek geloof met het katholicisme te verbinden.

Een oorlog tegen het religieuze of een religieuze oorlog tegen het onreine? Een strijd van de ene idolatrie tegen de andere? Weil wijst op de verborgen

waarheid van de geestelijke armoede, waarmee ze zich evangelisch ver wil houden van de intellectuele mandarijnen en schriftgeleerden. Tegelijk waarschuwt zij tegen wie met productiecijfers kleding of voedsel beloven. Herkennen we in deze waarschuwing niet onze hedendaagse ecologische beweging die in haar natuurmystiek de gist of het mosterdzaadje vindt, de zachtmoedige inspiratie die zich wapent tegen het consumptisme, de bron van veel onheil?

Wellicht noemen weinig ecologen zich religieus, maar in hun gedrag herkennen we veel gelijkenissen met het ritueel-religieuze. Zondagse natuurwandelaars voorzien zich van het passende alaam om het verontreinigende zwerfvuil in zakken te verzamelen om het dan te laten vernietigen op een daarvoor geëigende plaats. Ze zoeken sacrale vervulling op open plekken in het bos, ook om andersoortige bewoners te ontmoeten. Bomen en landschappen langs de weg, vogels in de lucht vragen om verering. Waarom dan op het einde van zo'n feestelijke dag met geliefde geestesgenoten geen gastvrije tafel delen, dankbaar voor het feit dat de Natuur de moeder is van Goedheid, Schoonheid en Waarheid? Er valt daarbij veel in herinnering te brengen: er is immers een bevrijdende en verlossende leer, een allesomvattende wetenschap die verkondigt dat we met deze Natuur onbehoorlijk – verontreinigend – omspringen, als we in ons consumptisme bijvoorbeeld te veel CO₂ uitstoten. De domme mens gedraagt zich oneerbiedig en zondigt als hij niet naar die heilige Leer luistert. Wie bovendien nalaat die zondige mensen tijdens massabijeenkomsten te waarschuwen, te berispen, zelfs te beschuldigen verdient zelf een blaam, misschien wel straf. Zo iemand is medeplichtig aan het op gang zijnde onheil. Met Jeremias kunnen ze uitroepen: 'Jerusalem, bekeer je!'

In de geest van Simone Weil kunnen we stellen dat de natuurreligie oorlog voert tegen valse religies, tegen de afgoderij van het prestatiekapitalisme, van het produceren om te produceren, tegen het prestigieus bouwen, het mateloos consumeren, het zich eindeloos ontwikkelen, tegen de kapitaalopslopende sporthysterie. Maar geldt hier niet opnieuw het gezegde *Perversio optimi pessima est* als de ecovroomheid omslaat in ecobetweterigheid, in geweld- en haatacties tegen andersdenkenden? Wordt dé Natuur dan niet eveneens een idool? Weil vraagt om een ontvankelijkheid voor de inspiratie. Om welke inspiratie? Zij bedoelt bezieling, dus niet om het even welke inspiratie, zeker geen ideologie waarmee allerhande activismen, fascismen, socialismen en prestatie-economismen massa's mobiliseren. De inspiratie die zij op het oog heeft, krijgt nauwelijks bijval, want die is niet berekenbaar te programmeren. Mystiek als verbondenheid met het Absolute en vervulling door het goddelijke of Transcendente – dus niet van deze wereld – is immers geen denkbeeld voor een werkelijk realistische politiek. Aan de oorlog tussen het religieuze en het pseudoreligieuze komt dus geen einde.